

פיתוי הסירנות

רות שריג

הרצאה שניתנה ביום העיון "קול מבע ודממה" / מאי 2017

המיתולוגיה היא ספר האנטומיה של הנפש אמר יונג.
ואם אכן כך, נדמיין את עצמנו מאזינים לעולם הבראשיתי של המיתולוגיה היוונית. איזה
קולות נשמע ברחבי הארץ?
את הרמס שר בליווי נבל וכובש לב אחיו, הסולח לו על גנבת עדרו.
את קריאות המלחמה של גברים ואלים.
את צעקות הקריאה לעזרה של הנשים והנימפות הנאנסות, והן רבות מספור:
צעקתה של פרספונה הנחטפת אל השאול על ידי אל השאול,
ואת זו של אירופה הנחטפת על ידי זאוס,
ועוד.
את קריאתו המבהילה של פאן ביערות.
את צהלות הסטירים המלווים את דיוניסוס.
את קולה של הנימפה אקו, שנענשה בעונש נורא, המנסה לומר דברי אהבה לנרקיס. מה
את רוצה? שואל נרקיס, והיא עונה: רוצה, רוצה, רוצה. כי רק ההברות האחרונות של
הדברים הנאמרים נשמעות מפיה.
היינו שומעים קולות של פציעה וקולות של ריפוי.
מבין כל הקולות מתבלטים שני קולות זמרה מופלאים: שירתו של אורפיאוס ושירת
הסירנות.

שירת הפיתוי עד מוות של הסירנות, ושירתו המחיייה של אורפיאוס, המשכיחה כל צער.

לשירה הקולית כוח עצום, הידוע מאז ומעולם. הקול מגיע למקומות ששום מילה לא
מגיעה אליו. השירה פותחת לבבות. פותחת שערי שמים. מאפשרת התעלות. השירה
חודרת למקום העמוק ביותר. הקול השר פותח את הנשמה לעולמה הפנימי. השירה היא
קולה של הנפש בשעה שהיא נפשית ביותר! אמר נתן זך.
השירה היא זו שנשמרת בזיכרון גם כשדברים אחרים נעלמים מהמוח.
קול השירה במיתולוגיה היוונית מקורו בהשראה אלוהית, כלומר במוזות. הן מקור
ההשראה בכל האמנויות. תשע המוזות הן בנותיהן של זאוס ומנמוסינה, אלת הזיכרון.

המוזות, שמקום מושבן היה באולימפוס, שעשעו בזמרתן את האלים. הן מעניקות כשרון דיבור למלכים וכשרון שירה ונגינה למשוררים ולמוזיקאים.

מתוך תשע המוזות מוקדשות ארבע לשירה קולית.

הסידוס, מתחרהו של הומרוס על פי המסורת, מתאר את המוזות מהסיפורים שהגיעו לאוזניו. הוא רואה בעיני רוחו את תנועותיהן העדינות ומאזין לשיריהן המלאים כיסופים עד כלות הנפש. הוא מתאר מפגש שלו אתן, אשר בניגוד לצפייה איננו רק של שעשוע: המוזות מביאות לעולם את האמת. אמת המציאות, של האלים ושל חיי אדם. הן מעניקות להסידוס את שרביט רוח השירה ונותנות לו את היכולת לנבא עתידות ולספר את העבר. אלו הן מתנות המוזות שכל אמן מתפלל עליהן.

מתוך **תאוגוניה - תולדות האלים - של הסידוס**. בתרגום שלמה שפאן.

"אלה המוזות בנות זאוס, אשר באולימפוס תשכונה.

נולדו לאלה מנמוסיני... מזיווג עם בן קרונוס,

נוחם להיות מכל צער, שכחה מדאגה ומעצב.

יען תשע לילות ידעה האל זאוס רב הדעת,....

תשע בנות היא ילדה תואמות ברוחן, לא תדענה

כל דאגה, ולכן נתון אך לשיר ולזמר. ..

תשע בנות יוצאות ירך זאוס הגדול רב העוצם.

תליה(הצוהלת במשתה) ומלפומני (הפוצחת בזמר), קלאו (מעניקה תהילה) והמוזה אוטרפי (המענגת),

גם ארטו (מעוררת האהבה), טרפסיכורי (אוהבת המחול), פולהמניה (רבת ההימנונות) ואורניה (השמימית),

גם קליאופה (יפת הקול), והיא חשובה ועולה על כולנה..."

נחזור לקולות המתבלטים.

מה בין שירת אורפיאוס לשירת הסירנות? מדוע הוא מציל ממות ואילו הן גורמות מוות? **גילוי נאות:** הסירנות ואורפיאוס הם בני דודים מדרגה ראשונה. אימהותיהם היו אחיות. הסירנות הן בנות המוזה מלפומנה או טרפסיכורי, ואורפיאוס הוא בן המוזה קליאופה.

מדוע אם כך יש כזה הבדל ביניהם?

נשאל שלוש שאלות: מי הם השרים? על מה השיר? ואיך הוא מושר?

מיהו אורפיאוס?

אורפיאוס הוא גדול המשוררים והמנגנים. כששר ופרט על הנבל היו החיות נמשכות בחבלי קסם להקשיב לו, ועצים ואבנים היו זזים ממקומם לעברו. הוא המשורר, היוצר, המנגן. כשרונו העצום מעורר השתאות. הוא מכשף בשירתו ובנגינתו עצים, חיות, בני אדם ואלים. את הרוח הנושבת הוא מרגיע במסעו בים.

ברדתו לשאול הוא מכשף את שומרי השאול. בזמרתו המס את לב קרברוס הכלב השומר על השאול, ואת לבם של האדס ופרספונה מלכי השאול שאפשרו לו לקחת חזרה את אורדיקה. אותה היה מחייה אלמלא הסתובב לאחור בטרם עת...

אורפיאוס הוא אבטיפוס לכל אמן. עצם הירידה לשאול יוצרת את הקשר בין העולמות והופכת אותו למי שהוא בן בית בין החיים והמתים ויכול לעבור בחופשיות ממחוז למחוז.

מי הן הסירנות?

הסירנות היו נערות יפהפיות, חברותיה של פרספונה. כאשר פרספונה נחטפה על ידי האדס לשאול, הפכה אותן דמטר אמה האומללה לציפורים כדי שתעופנה לחפש את בתה. משנכשלו במשימה השאירה אותן האלה הזועמת בצורתן זו. כעונש על שלא היטיבו לשמור על בתה. הן צוירו כציפורים בעלות ראש אשה ובהמשך כבנות ים. בדרך כלל תוארו כנשים יפות וענוגות. שבהמשך הפכו לציפורים. אמן היתה המוזה מלפומנה או המוזה טרפסיכורה. ואביהן היה אל ים קדום או אל הנהר. משמעות שמן הוא השוורות. הן נולדו מהשראה אבל הפכו לסמל של פיתוי ומוות.

על פי המסופר הן חיו על אי מוקף סלעים וצוקים, שם ישבו ושרו את שיריהן. שירתן היתה כה יפה ומפתה שמלחים שחלפו במקום ושמעו את זמרתן מרחוק קפצו מספינותיהם אל מותם או כיוונו ספינותיהם אל הסלעים והן התנפצו אל הסלעים.

מספרן של הסירנות לא היה קבוע. הומרוס ספר על שתי סירנות אבל במקורות אחרים הן שלוש ארבע וגם חמש. מקובל שהיו שלוש סירנות, כמספר אלות הגורל. ייצוגן האמנותי השתנה מזמנות מבהילה של ציפורים עם ראש או חזה של אישה או אישה עם רגלי ציפורים וכנפיים, לנשים יפות המושכות גם בגופן ולא רק בקולן. לעתים הן מוצגות כבנות ים. בצרפתית סירן היא בת ים. כלומר במסורת האמנותית צורת הציפורים שונתה לצורה של נשים יפות מראה, וכך הוחזרה להן דמותן הראשונית, לפני העונש שהשיתה עליהן דמטר. אבל סכנתן גברה.

המילה סירנה בתרגום לעברית היא אזעקה. (בצרפתית היא אזעקה ובתולת ים כאחד). אותה הצפירה שמזהירה מפני סכנות. מלחמה הוריקן או טייפון. היופי נעלם. נותרה רק הסכנה.

שני גיבורים פוגשים את הסירנות: יזון היוצא למסע הארגונאוטים להביא את גיזת הזהב. כלומר מסע חניכה של איש צעיר, ואודיסאוס השב הביתה ממלחמת טרויה.

יזון, בעצת כירון מחנכו, צרף למסעו את אורפיאוס, שניגן ושר את שירתו המופלאה, זו שגברה על קולות הסירנות והצילה את יזון והארגונאוטים ממוות. עוד לפני המפגש עם הסירנות, נפגשים יזון והארגונאוטים עם שני מחנות נשיים מסוכנים. שבט בנות למנוס שיושבות באי נטול גברים, וזאת משום שרצחו את בעליהן. מאחר שהן מעוניינות בצאצאים הן מקבלות בשמחה את הספינה ומלחיה, יזון וחבריו מפרים את בנות למנוס ומסתלקים במהירות. גם על פני שבט האמזונות התוקפות גברים עוברים יזון ומלחיו אך אינם משתהים אתן.

הסירנות מסוכנות לא פחות. יזון מבקש מאורפיאוס לנגן והוא מחריש את שירת הסירנות באמצעות קולו ונגינתו. אורפיאוס מייצג כוח רוחני שגובר על הפיתוי המסוכן. זה חלק

מההתגברות על הסכנות הנשקפות מהכוח הנשי. הנשים מהוות סכנה עבור הפטריארכט. גבר צריך להשתחרר מהאם כדי לחזק את גבריותו. בשלבים הראשונים העולם הנשי המפתה יכול להיות נחוזה כמאוד מסוכן. על הסירנות מושלך כוחה המאיים של האם הגדולה הנוראה, המפתה ורוצחת את הגבריות הצעירה המנסה להשתחרר. יכולתו של יזון לעמוד בסכנות ולהתגבר עליהן, בייחוד שההתגברות כוללת את שירתו של אורפיאוס, כלומר התחברות להשראה, הופכת אותו לגיבור שיזכה בגיזת הזהב, הפעם בשיתוף פעולה עם האישה. זה השלב הבא. אך לפני כן הסירנות מבטאות את הפחדים הארכיטיפיים של גברים מנשים. שמא ייכנעו לכוחן המכשף ויתנפצו אל הסלע. אולי האיסור 'קול באשה ערווה' מתייחס לאותה סכנה.

על פי אחת הגרסאות הסירנות מטביעות את עצמן בים לאחר נצחוננו של אורפיאוס. כשם שנוצחו על ידי האדס כשלא הצליחו להציל את פרספונה מידי וואף לא למצוא אותה אחרי שנחטפה, כך הן מנוצחות על ידי אורפיאוס אשר שירתו יפה ומושכת משלהן. המאבק בשלב זה בין הפטריארכט והמטריארכט הוא בחיתוליו עדיין, בהיסטוריה או בחיי אדם. הפטריארכט חייב לנצח והופך את הנשים למסוכנות. הנשים בשלב ההוא מנוצחות על ידי הגבר והגבריות. אורפיאוס, בן המוזה קליאופה, מנצח בשירתו את הסירנות, בנותיה של המוזה מלפומני. אך המתח הארכיטיפי ישמר לעוד שנים ארוכות. מרגרט אטווד כתבה בשנות השבעים של המאה ועשרים את שיר הסירנה בתגובה.

השיר בתרגום מאד חופשי שלי:

זה השיר האחד שכל אחד

היה רוצה ללמוד:

השיר שאין לעמוד בפניו.

השיר המאלץ גברים

לזנק מעבר למעקה הספינה

על אף שהם רואים את השלדים על החוף.

השיר שאיש אינו יודע

משום שכל מי ששמע אותו

כבר מת, והאחרים אינם יכולים לזכור.

האם לספר לך את הסוד?

ואם אספר, האם תשחרר אותי

מכלוב הציפורים הזה?

אני לא נהנית פה

תקועה על האי הזה

נראית ציורית ומיתולוגית

עם שתי המטרופות המכונפות,

אני לא נהנית לשיר

את הטריז הגורלי והחשוב הזה.

אספר לך את הסוד

לך ורק לך.
בוא קרוב יותר. שיר זה
הוא זעקה לעזרה: עזור לי!
רק אתה.
רק אתה יכול.
אתה מיוחד.
סוף סוף. חבל
זה שיר משעמם
אבל הוא עובד בכל פעם.

בשיר אומרת הדוברת בשם הסירנה: נמאס לי לשבת על האי הבודד הזה בתלבושת
הנוצות ועם עוד שתי מטורפות. אנחנו שרות את השיר הזה שכל אחד היה רוצה להכיר.
שיר שגורם לגברים להטיל עצמם אל המים למרות הגולגולות שעל הסלעים. רוצה לדעת
את מילות השיר? בתנאי שתשחרר אותי מכאן. וזה השיר: 'זו קריאה לעזרה. עזור לי. רק
אתה. רק אתה יכול. אתה מיוחד'. השיר הזה תמיד פועל, היא מסיימת, אבל הוא כל כך
משעמם...'

כלומר אצל אטווד הפמיניסטית מאבק המינים עבר שינוי. האשה רוצה להשתחרר
מהזדהות עם כוח מפלצתי מדומיין המושלך עליה, ומהזדהות עם חולשה מדומיית
המושלכת אף היא, עבור רכישת כוח אמתי – כוח הבחירה להיות מה שהיא רוצה.

הגיבור השני הפוגש את הסירנות הוא אודיסאוס, השב אחרי עשרים שנה ממלחמת טרויה.
מסע של איש בוגר בתום המלחמות.

כשבוחנים מה מבטיחות הסירנות בשירן המפתה רואים שהן אינן מציעות חוויות ארוטיות
או את 'האישה היפה ביותר בעולם' כמו שהבטיחה אפרודיטה לפאריס, נסיך טרויה.
הסירנות מבטיחות ידע. הן יודעות הכל והן מבטיחות ידע על הכול.

יש המציינים את הצד האינטלקטואלי של אודיסאוס כמי שלא יכול לעמוד בפני פיתוי של
ידע, ואילו מישוהו אחר היה מפליג אולי ההצעה היתה שונה. אך הפיתוי של הידע עבור
היוונים, שכל דבר חדש מושך אותם, הוא גדול.

ומכל מקום: סודות הבריאה. ניבוי העתיד. הסיבה לסבל. מי לא היה מתפתה לדעת יותר על
כך?

וכך שרות הסירנות בתרגום טשרניחובסקי:

"קרבה, אודיסס הנעלה, גאונם של האכיים!

הנה נהג אוניתך למען תשמע קולנו,

יען לא עבר עוד איש בספינה משחירה עלינו,

אשר לא האזין לשירת פינו ומנגינתנו,

להיות עושה את דרכו מאושר ועשיר בדעת.

יען ידענו הכל, כל סבלות בני הארגאים

ואנשי טרויה הרחבה, שנשאו בגזרת האלים,
את כל הנעשה על פני האדמה הברוכה במזון'.
ככה שרו השתיים בחן ובנעימות, ולבבי
כמה מאד לשמוע..."

ובתרגום אהרן שבתאי:
"היינו בטווח צעקת איש, חותרים במרץ,
כשהסירנות הבחינו שטסה ומתקרבת
הספינה המהירה, והחלו לשיר בקול זך:
'בוא, אודיסאוס המהולל, פאר האכיים,
החנה ספינתך, כדי שתשמע את זמרתנו,
שום איש בספינתו השחורה לא חלף כאן
טרם ישמע את הקול המתוק שבפינו,
וכאשר התענג הוא המשיך, חכם מלפני כן,
כי אנו יודעות את מה שבני טרויה וארגוס
עקב רצון האלים סבלו במרחבי טרויה,
ואף יודעות כל מה שקורה בכל חלק בארץ'.
כך הן זמרו בקול מצודד, ולבי השתגע
לשמוע, עד שציוויתי על רעי לשחררני..."

ובכל זאת מה כל כך מפתה בשירה הזאת?

התשובה היא ידע. הסירנות מבטיחות לגלות את האמת, להעניק בשירתן הבנה על "כל מה
שקורה בכל חלק בארץ".

האם העובדה שהידע הסודי הרב הזה מצוי בידי נשים תורם לסיפור הסכנה הטמונה
בשמיעת קולן?

הסירנות שמשמעות שמן הוא: השוורות, שוורות יחד מים, אויר ואדמה. בהיותן בנותיו
של אל נהר או של הים הקדום הן קשורות למים. לרגש. כציפורים הן קשורות לאויר,
לרוח, וכנעורות הן קשורות לאדמה. הן משלבות את שלושת העולמות, וחכמתן בלתי
מוגבלת.

כמו אלוהים בתנך גם האלים במיתולוגיה שומרים על הידע שלהם ואינם רוצים להתחלק
בו. המלחים רוצים לשמוע עוד ועוד מהזמר הנפלא המכיל ידע על העולם כולו ומתנפצים
אל הסלע. פרומתיאוס המגלה לאדם את סוד האש נענש קשות.

בסיפור עץ הדעת. האשה היא המביאה את הידע, ומקוללת בשל כך. שירת הסירנות היא
כמו עץ הדעת טוב ורע ממנו לא תאכל: שמא תהיו כאלוהים.

האיסור על ידע הוא מוטיב חוזר: אסור להיכנס לפרדס הסוד. רק אחד מארבעה, רבי
עקיבא, הצליח לצאת בשלום מהחוויה, שנים נענשו בשיגעון ובמוות. השלישי יצא אחר.

אודיסאוס כרבי עקיבא , מצליח לשמוע את שירתן של הסירנות, לקבל את האוצר העצום שבשיר, ולהישאר בחיים. וזאת בעצת קירקה, עוד אישה.

ובכל זאת מה כל כך מפתה בשירה הזאת?

הפיתוי של הסירנות הוא כפול. לא רק ידע נסתר יש בשירתן, אלא גם יופי שלא היה כמוהו. יופייה של השירה המעוררת את הרגש האקסטטי. את הרצון להתמזג עם מקור הדברים. להתנפל אל החיק. חתירה להיות כלולים באינסוף, שמשמעו גם מוות. התמזגות שיש בה ביטול האני בתוך החיק הגדול. אזהרות נגד כלות הנפש נמצא במקורותינו: רצוא ושוב. אפשר לרוץ לשם אבל יש לחזור.

ליופי אין גבול. לאדם יש.

הפיתוי של הסירנות שבפנים הנפש: הוא הפיתוי אל כלות הנפש. לשוב אל הלא מודע ולהעלם בתוכו.

מעמקי הים והחלל מסביבנו הם דימויים של הלא מודע הגדול. יש כוח משיכה עצום לתהומות ולאינסופיות. ויש סכנה להיבלע על ידם.

הנפש מבקשת להתעלות ולהתאחד עם מה שמעבר לה. איקרוס המגביה עוף למרות האזהרות, אולי איננו מחפש תהילה וכיבוש אלא להתאחד עם השמש. בבחינת לראות את נאפוליון ולמות. אקסטזה שיש להיזהר ממנה, גם אם המטרה היא קידוש האל. והסכנה האורבת היא כמו באיסור על כניסה לפרדס: שיגעון או מוות. תהומות הים מסמלים את המעמקים אליהם מתגעגעת הנפש. יתכן וגעגועים אלו מתחזקים עם הגיל. המקור קורא לנו לשוב אליו.

כלות הנפש כתוצאה מתשוקה יוצאת דופן לדבקות באלוהים אף שהיא מופיעה אצל מי שהוא בעל מדרגה רוחנית גבוהה מוגדרת כמצב שיש להימנע מלהגיע אליו. ורצוי להישאר עם הנשמה בתוך הגוף ולעבוד את אלוהים בגוף.

אצל עגנון נמצא מוטיב זה של קשר בין שירה לבין כלות הנפש עד מוות. בסיפור 'עידו ועינים'. ישנם שני גיבורים שהשירה הנשגבה שהם שרים יכולה להביא למותם. גיבור אחד הוא הציפור הדמיונית גרופית, הדומה לברבור. גם במיתולוגיה היוונית הברבור קשור לאפולו, אל המוזיקה, משום שעל פי המיתוס לפני מותו הברבור שר שירה נפלאה. זו ציפור המסמלת שירה עד כלות הנפש והנשמה. גרופית שר שיר שכולל את כל מה שהעולם מכיל כמו השיר שהסירנות מבטיחות: "אותם שירים שהוא שר דבוקים זה בזה וקשורים זה בזה. שירי עיינות המים קשורים בשירי ההרים הגבוהים, וההרים הגבוהים בעופות השמים". וכשהוא שר, אין הוא חדל עד שמת.

והגיבורה השנייה בסיפור של עגנון היא גמולה, האישה האהובה שיש לשמור פן שירתה תוביל למותה.

כלות הנפש היא מסוכנת. בסיפור של עגנון השירים הם המתים, ולא אלו שמקשיבים להם. אך הסירנות מעוררות את כלות הנפש, וגורמות לשומעים למות.

מה שמושך זו מתיקות השירה. מתיקות נשגבה. נאמר כי הקול הנשי הוא בעל פוטנציאל רוחני גבוה. הקול יכול להתנשא לספירות עליונות, כאילו מבקש לבקוע את הרקיע

ולהתקשר עם המקור. ודווקא בשל כך הוא מסוכן. השירה מושכת את הנשמה וממלאה את הנפש בגעגוע כה עז שאין לעמוד בפניו. אלא אם כן אתה קשור לתורן ולא מצליח לפתוח את הקשרים בהם אתה קשור כמו אודיסאוס.

הקשירה שציווה אודיסאוס שיקשרו אותו היא ההפך מהיבריס. היא הכרה בחולשות, ידיעה שהאדם וכוחו מוגבלים, היא בגרות וצניעות. לכן זוכה אודיסאוס להיכנס לפרדס ולצאת בשלום ובידו הידע שאצור בשירת הסירנות.

הקרבה בין בני הדודים: אורפיאוס והסירנות - מתבררת. מה שמחבר בין הסירנות ואורפיאוס הוא הקרבה למוות: הן גורמות מוות, והוא יורד לשאול. והם קרובים גם להשראה בהיותם צאצאי המוות. קרובים לשילוש של יופי, השראה ומוות.

היוצר זקוק לקשר עם המוות לצורך יצירתו. להיות במקום העמוק ביותר. גם הסירנות וגם אורפיאוס מושכים את היוצרים לכתוב עליהם. ורבות עד מאוד היצירות העוסקות בהם. מאגדת לורלאי, דמוית הסירנות, של היינה ועד שלושה שירים על אורפיאוס של נתן זך. והרבה אופרות. בסרטו של קוקטו 'אורפיאוס', אורפיאוס אינו מאוהב באורידיקה אשתו אלא במוות, שמופיעה, איך לא, כאשה יפהפייה.

האם למיתוס העתיק יש קשר אלינו?

המיתוס הוא מפת דרכים לדרכים הפנימיות, המצביע על עוצמת הכוחות הפועלים בנו. אם נוסיף לספר את המיתוס הוא יעניק לנו ידע מהסוג העמוק ביותר. נדע יותר על עצמנו ועל עולמנו, כמו שהבטיחו הסירנות לאודיסאוס.